

Esejistično delo Helene Koder

JANJA VOLLMAIER LUBEJ

*Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik, Filozofska fakulteta,
Univerza v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI 1000 Ljubljana,
Janja.VollmaierLubej@ff.uni-lj.si*

DOL: <https://doi.org/10.18690/scn.18.1.69-87.2025>

1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

Članek predstavi esejistično delo uveljavljene slovenske esejistke Helene Koder, ki je za knjigo *Krošnja z neznanimi sadeži* (2024) prejela Rožančevo nagrado. V primerjavi z drugimi najsodobnejšimi avtoricami esejev ugotovimo, da so besedila Helene Koder reflektivni eseji s poetičnimi elementi, osrednje teme, s katerimi se ukvarja, pa so umetnost, kultura, jezik. Avtoričini eseji so razpravljalni in interpretativni, vsebujejo tudi zastranitve in premišljevanja o sanjah. Zgradba njenih esejev je natančno premišljena, kajti vsak njen esej vsebuje z vsebino povezano fotografijo, na koncu pa sledi pripis, ki deluje kot dodatek k eseju.

The article presents the essayistic work of the renowned Slovenian essayist Helena Koder, who won the Rožanc Award for her book *Krošnja z neznanimi sadeži* (*Tree Crown Bearing Unknown Fruit*, 2024). Compared to other contemporary essayists Helena Koder's texts are considered to be reflective essays with poetic elements, as she deals with central themes like art, culture and language. Her essays are both discursive and interpretive, while also containing side stories and dreams. The structure of her essays is carefully thought out, as each essay contains a photograph linked to its content, followed by an appendix at the end functioning as a supplement to the essay.

Ključne besede: sodobna slovenska esejistka, Helena Koder, žensko avtorstvo, reflektivni esej, poetični elementi

Key words: contemporary Slovenian female essayists, Helena Koder, female authorship, reflective essay, poetological elements

1 Uvod

Sodobne slovenske esejistke s svojimi esejističnimi zbirkami predstavljajo slogovno in tematsko pestrost sodobnega slovenskega eseja. Ta po letu 2000 predstavlja nekaj tematskih, motivnih, slogovnih pomikov kot tudi vidnejši in močnejši vstop avtoric v to polliterarno zvrst. Pred tem obdobjem, tj. v osemdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja, je slovenski esej pisalo precej uveljavljenih avtoric, med njimi so Alenka Puhar, Spomenka Hribar, Manca

Košir, Jolka Milič in Silvija Borovnik, a njihovi eseji niso bili deležni pozornейše obravnave. Omenjene avtorice pišejo raznovrstne eseje – od političnih do znanstvenih, od literarnoteoretskih do literarnih in splošnih. Od leta 2010 pa se kot avtorice slovenskega eseja uveljavijo tudi druge, npr. Meta Kušar, Ifigenija Simonović, Erica Johnson Debeljak, Ivana Djilas, Katja Perat, Nataša Kramberger, Manca G. Renko, Anja Zag Golob. Za svoje esejistično delo prejmejo pomembnejša priznanja, npr. Rožančevu nagrado (Kušar, Simonović, Djilas, Koder) in nagrado Slovenskega knjižnega sejma (Johnson Debeljak). Nataša Kramberger je za knjigo *Po vsej sili živ* (2024)¹ prejela nagrado Prešernovega sklada, medtem ko je bila zbirka esejev *Živalsko mesto: eseji o popularni kulturi, zgodovini in čustvih* (2024) Mance G. Renko v letu 2025 nominirana za nagrado kritiško sito.

Nataša Kramberger se v svojem literarnem delu ukvarja z ekologijo, in sicer tako, da opozarja na naravne katastrofe, v svoja premišljevanja pa vključuje lastna spoznanja, izkustva, a tudi meditativne zastranitve. Jožica Čeh Steger se v svoji monografiji *Ekokritika in literarne upodobitve narave* (2015) poglobljeno posveča tej temi, in sicer v prvem delu predstavi teoretska izhodišča ekokritike, njen nastanek in razvoj, terminološke pojme, poglede na naravo in okolje s posebnim poudarkom na moralno-etični vidik, nato predstavi sorodne discipline, npr. ekofeminizem. Drugi, analitični, del se ukvarja z izbranimi literarnimi besedili od druge polovice 19. stoletja do sredine 20. stoletja. V podpoglavju Upodobitve gozdov v Cankarjevi prozi piše o tem, da je Ivan Cankar napisal veliko lirsko meditativnih črtic o temi staranja, minevanja, iztekanju življenja (Čeh Steger 2015: 197). Opisi narave so »v funkciji ustvarjanja razpoloženja in kot prispodoba za umrle ljudi, ki prihajajo v pripovedovalčev spomin« (Čeh Steger 2015: 197). Avtorica sklene, da je narava v Cankarjevi pripovedi prozi

¹ Knjiga je bila najprej prisotna v nemškem prostoru, z naslovom Mauerpfeffer je izšla pri založbi Verbrecher Verlag, prevedla jo je Liza Linde. V utemeljitvi nagrade Prešernovega sklada je zapisano: »Po vsej sili živ je po formi nekaj med daljšim esejem in krajšim romanom, po duši pa izpoved, ki jo napajajo zelo konkretna čustva: strah za prihodnost planeta; krivda; negotovost v boju z zemljo, v katerem ne pomagata ne setveni koledar ne pratika, pa tudi izkušnje ne. Delo je izpisano v natančno odmerjenem, a hkrati v izraznem, poetičnem jeziku, iz katerega beremo nujno po posredovanju izkušnje, smisel za humor in tesno osebno povezanost z vsebino napisanega. Nujno je upoštevati tudi družbeni pomen dela: če si želimo večje spremembe, je lepo in pogumno začeti v lastnem življenju.« (<https://www.gov.si teme/presernovi-nagrajenci-in-nagrajenke/>). Strinjamo se, da je *Po vsej sili živ* daljši esej o naravi, o povezanosti človeka z naravo, zapisan z lirično pisavo, o sorodnih temah je pisala npr. tudi Urša Zabukovec, krajši roman pa *Po vsej sili živ* ni. Čeh Steger v članku z naslovom *Roman o podnebnih spremembah med znanstveno fantastiko in realnimi izkušnjami* zapiše, da je to »žanrski hibrid med poezijo, pripovedjo in esejem« (Čeh Steger 2024: 161). V kontekstu tematizacije podnebnih sprememb obravnava tudi »žanrsko hibridni roman« *Na Klancu* (2022) Tine Vrščaj ter »generacijsko in avtobiografsko zasnovan roman« *Primerljivi hektarji* (2017) Nataše Kramberger, ki prav tako vsebuje esejske prvine o naravi, o (ne)povezanosti človeka z njo (Čeh Steger 2024: 160).

mdr. zapisana »v vlogi impresionističnih razpoloženj, v transcendentalni vlogi« (Čeh Steger 2015: 203).

V monografiji *Slovenska esejistika v drugi polovici dvajsetega stoletja* Miran Štuhec (2003) poglobljeno obravnava preko petdeset avtorjev esejev in njihovih esejističnih del. Med njimi ni nobene esejistke. Teme, s katerimi se avtorji ukvarjajo v svojih esejih do leta 2000, so književnost, estetika, kritika, narod, slovenstvo, jezik (Štuhec 2003: 57).

Katja Bergles (2011: 103–117) se v prispevku *Pregled slovenske esejistike na temo slovenske literarne ustvarjalnosti* ne ukvarja z nobeno esejistko, čeprav so se avtorice tudi ukvarjale s to temo, ki je prisotna v najsodobnejši slovenski esejistiki.

Razprava *Značilnosti eseja nekaterih sodobnih slovenskih esejistk* (Vollmaier Lubej 2023: 279–295) pokaže, da se avtorice sodobnega slovenskega eseja poleg omenjenih lotevajo tudi drugih tem, npr. otroštva (Puhar), mladine (Hribar), prevajanja (Borovnik), po letu 2010 se te teme še bolj razširijo na druga področja, npr. na vrednote, demokracijo, totalitarizem (Meta Kušar), na neoliberalizem (Renata Salecl), kapitalizem (Katja Perat, Urša Zabukovec, Renata Salecl), ekologijo (Urša Zabukovec, Nataša Kramberger), migrantske teme (Ivana Djilas),² smrt bližnjega (Erica Johnson Debeljak), na popularno kulturo, zgodovino, čustva (Manca G. Renko).

O sodobnih slovenskih esejistkah doslej ni bilo nobene konference ali mednarodnega simpozija, prav tako o njihovem delu ni bila izdana monografija ali antologija.³ Avtorji so poleg monografije *Slovenska esejistika v drugi polovici dvajsetega stoletja* obravnavani tudi v antologiji *Žive besede in prodorne misli. Antologija slovenske esejistike v prvi polovici 20. stoletja* (2013).

Na univerzah se izvaja predmet o sodobnem slovenskem eseju in s tem tudi esejistkah le na Univerzi v Mariboru, na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, na tujih univerzah pa na dunajski, in sicer na Inštitutu za slavistiko Filološko-kulturološke fakultete, a le v okviru izbirnega predmeta zimskega semestra.

Esejistično delo slovenskih avtoric v tujini ni bilo povsem prezrto, kajti samo v avstrijskem in nemškem literarnem prostoru lahko opazimo npr. prevod esejev Nataše Kramberger (*Mauerpfeffer*, prev. Liza Linde), Erice Johnson Debeljak (*Verliebt, verheiratet, verwitwet, verhurt*, prev. Metka Wakounig), v več tujih jezikih so izdane esejistične knjige uveljavljene avtorice Renate Salecl (npr.

² O delu *A si lahko vsaj enkrat tiho* Silvija Borovnik (2023) v članku *Osebnostno in kulturno nomadstvo v izbranih delih sodobnih slovenskih prozaistk* zapiše, da je »zbirka avtobiografskih, esejističnih zgodb /.../ svojevrstna esejistična zbirka« (Borovnik 2023: 268–269). Poimenovanje vodi do miselne proze (Štuhec).

³ Slovenska esejistika ni prisotna niti v slovenskem šolskem prostoru, četudi dijaki in dijakinje splošnih gimnazij ob zaključku gimnazijskega programa pišejo maturitetni interpretativni ali razpravljalni esej.

On Anxiety, 2004; *Die Tyrannei der Freiheit*, 2014; *Pasión por la ignorancia*, 2018; *A Passion for Ignorance*, 2020). Glede na odzive v uglednih svetovnih časopisih in pozitivne kritične odzive (npr. Frankfurter Allgemeine, Berliner Zeitung, The Guardian, The Independent) lahko sklenemo, da so omenjene avtorice v tujini dobro sprejete in uveljavljene.

2 Izbor gradiva in metodologija

Sodobne slovenske avtorice esejev pišejo raznovrstna besedila. Nekateri eseji se glede na teoretska izhodišča, ki so predstavljena v naslednjem poglavju, bolj približujejo spisom, polemikam, razpravam, drugi pravim esejem. Med slednje sodijo eseji Helene Koder, zato so besedila analizirana in interpretirana glede na tematske in slogovne značilnosti.

Uporabljene so različne raziskovalne metode. Pri klasifikaciji obravnavanih besedil smo upoštevali zgodovinsko metodo, saj besedila Helene Koder sodijo med eseje, in sicer med najsodobnejši slovenski esej z uveljavljeno zgradbo, jasno argumentacijo, osebno izpovednostjo. Upoštevana je tudi metoda komparacije, saj besedila obravnavamo primerjalno glede na teme. S sorodno tematiko se ukvarja tudi Anja Zag Golob v knjigi *Poskus vsakdanjosti* (2024), vendar so njena besedila bližje spisom, kakor jih avtorica tudi sama poimenuje.

S sorodnimi temami se ukvarja Manca G. Renko v esejistični zbirki *Živalsko mesto: eseji o popularni kulturi, zgodovini in čustvih* (2024) v znanstvenih esejih. Obe zbirki spisov oziroma znanstvenih esejev omenjamo kot primera najnovejših zbirk slovenskih avtoric, ki se z nekaterimi temami približujeta tematiki esejistike Helene Koder. Uporabljena je metoda konkretizacije, kajti prikazano je, da se izbrani eseji približujejo pravim esejem.

Raziskava se omejuje na tematske in slogovne značilnosti esejev Helene Koder. Za analizo in interpretacijo so izbrana besedila, ki se približujejo pravemu esejju. V njih gre za preplet spoznavne, estetske in etične funkcije. V zaključnem delu so predstavljene značilnosti esejistike Helene Koder.

1.1 Esej kot polliterarna vrsta danes

Slogovno so eseji v obdobju od druge polovice 20. stoletja do leta 2000, ki jih obravnava Miran Štuhec (2003: 56), natančni, jasni, logični in s sintetičnimi zaključki. Nekateri eseji avtorjev, kot so Tomo Virk, Anton Ocvirk, Jože Pogacnik, Dušan Pirjevec, so glede na slog razpravljalni, drugi pa interpretativni, npr. eseji Aleksandra Zorna, Denisa Poniža, Edvarda Kovača, Andreja Inkreta, Tarasa Kermaunerja, Aleša Debeljaka itd. (Štuhec 2003: 56, 57). Natančni, jasni, logični eseji so tudi eseji omenjenih slovenskih avtoric, ki v svoja esejistična besedila z raznolikimi temami vnašajo trdna stališča s teoretskimi

argumentacijami. Za znanstvene eseje,⁴ kakršne pišejo npr. Hribar, Borovnik, Salecl, so značilni interpretativnost, kritični premislek, analiza, jasno izražena stališča, konkretizacija misli s primeri iz strokovne literature, medtem ko so druga besedila bolj razpravljalna, pojasnjevalna (Perat), zato so nekatera med njimi bližje spisom, polemikam ipd. (Zabukovec, Djilas, Zag Golob). V spisih so, kot poudarja Štuhec (2002: 365), izpostavljeni osebna perspektiva, hiperbolizacija, avtorski jezik in slog.

Juvan (2010: 167) esej označi kot »križanca med estetsko, fikcijsko konotativnostjo besedne umetnosti in pojmovno razlago resničnosti«. Prvi je besedo za »naslovno oznako svojih besedil« (Juvan 2010: 174) uporabil Michel de Montaigne.⁵ V francoski besedi *essai* sta pomena *poizkus*, *preizkus* (Juvan 2010: 174), a tudi kulinarčni pomen *pokušati* (Juvan 2010: 174, povz. po Schlaffer).

Razvoj časnikov, tednikov, literarnih revij je vzpodbudil način pisave ter »proizvajal izkustvo dogajajoče se, mnogolične resničnosti, sestavljene iz prežemajočih se polj vednosti« (Juvan 2010: 170–171). Tako se je ob vzpostavitvi skupnega prostora javnosti vzpostavila »kultura tihega branja« (Juvan 2010: 171), oblikovalo se je osebno izkustvo, znanje, vzpostavila se je kritiška obdelava literarnih besedil, dnevniško časopisje predstavlja »vir za bolj mimetične, verjetnostne literarne žanre in smeri« (Juvan 2010: 171).

Avtorica Helena Koder piše razpravljalne in interpretativne eseje s poglavljenimi uvidi v izbrane teme. Esaj je po Juvanu »prostor individualne, svobodne, do vsakršne discipliniranosti in avtoritet kritične vednosti, utemeljene in preizkušene v osebni eksistencialnem izkustvu« (Juvan 2010: 174). Prav tak prostor vzpostavlja esejistična pisava Helene Koder, ki v svojih tekstih obravnava raznolike teme, prepredene z lastnim izkustvom.

Štuhec (2003: 57, 58) esej označi kot odprto formo, kot zvrst miselne proze. Že pred njim je Janko Kos (1979) po vzoru Ludwiga Hohnerja zapisal, da je »esej posebna zvrst pripovedne proze, ki v estetsko zahtevni obliki razlagalno, kritično, asociativno in nazorno nagovarja namišljenega sogovornika« (Štuhec 2002: 363). Da je esej težko določljiva (pol)literarna prozna zvrst, piše tudi Denis Poniž (1989: 30). Na podlagi preučitve številnih literarnih teoretikov (Haas, Rohner, Just itd.) izpostavi, da je za esej značilna »poudarjena subjektivnost, s katero se avtor loteva svojega predmeta in ki določa tudi eksperimentalno naravo, le-ta pa znova določa tisto posebno perfekcijo sloga, ki je rezultanta objektivnosti in eksperimentalne volje. /.../ Esaj si sam postavlja pravila od primera do primera« (Poniž 1989: 38–39).

⁴ Znanstveni eseji slovenskih esejistk segajo na področja literature, literarne zgodovine, zgodovine, sociologije, psihologije, ne zasledimo pa filozofskega eseja, za katerega npr. v nemško govorečem prostoru od leta 2009 vsako leto podelijo nagrado Tractatus-Preis. Leta 2023 je nagrado prejela avstrijska novinarka in kolumnistka Isolde Charim, in sicer za knjigo *Die Qualen des Narzissmus*.

⁵ Leta 2023 pri založbi Beletrina izide integralni prevod Montaignovih *Esejev* v treh knjigah. Prevedel jih je Branko Madžarevič, ki je leta 2024 za ta prevod prejel Jermanovo nagrado.

Zdi se, da je takšna definicija ključna, namreč esej se na ta način omogoča preoblikovanje, širitev robov, mej. V najsodobnejšem slovenskem esejju tako opazimo tematske premike zaradi preoblikovane stvarnosti,⁶ ki nagovarja avtorje in avtorice, več je krajših esejev ali spisov, zapisov, mnenj, ki vsebujejo prozne prvine, a tudi poglobljenost, razpravljalnost, interpretativnost. V času pluralizma resnic, lažnih novic, simplifikacij in pomanjkljive kritične misli so tovrstni zapisi, četudi niso pravi eseji, dobrodošli. Ker pa se vloga tradicionalnih medijev, v katerih bi bila takšna besedila objavljena, spreminja, so eseji, zapisi, polemike objavljeni ne le v knjigah, ampak tudi na spletnih straneh. Opazimo lahko, da so nekateri med njimi uprizorjeni, in sicer v projektu *Takorekoč* Slovenskega mladinskega gledališča, v okviru katerega so svoje refleksije predstavile npr. Draga Potočnjak, Mija Kramar, Bojana Kunst in Pia Prezelj. Tako kritična misel kot odziv na družbeno, politično, kulturno dogajanje ni le zapisana, temveč je tudi povedana.⁷

Za esej v 20. stoletju je značilno, da takrat »postane ena najbolj razširjenih polliterarnih zvrsti. Značilno je, da na eni strani prehaja v podlistek in se pojavlja v dnevnem tisku, na drugi strani pa prehaja v čisto literaturo, predvsem v roman. Njegova tematika je, podobno kot v drugi polovici stoletja, raznovrstna, vendar se esej tudi naprej ukvarja z vprašanji literature, umetnosti in kulture« (Poniž 1989: 27). Dodajamo, da se najsodobnejši slovenski esej ukvarja tudi z drugimi temami. Sprašujemo se, ali je najsodobnejši esej v resnici *le* polliterarna zvrst, h kateri Kos uvršča modrostne knjige, izreke, filozofske dialoge, pridige, reportažo, feljton ipd. (Kos 1995: 166). O tem je razmišljal že G. Haas, ki se je spraševal, ali ni esej nemara četrta literarna zvrst (Zima 2012: 5). Zima nadalje piše, da esej ni običajna zvrst, temveč raje tekst, ki je prepleten z vsemi drugimi zvrstmi (Zima 2012: 5). Ker je esej po Zimi fleksibilen in prilagodljiv, lahko prehaja v vse literarne zvrsti (Zima 2012: 17), zanimiv preplet so npr. esejizmi v prozi.

Janko Kos zapiše tudi, da je v polliterarnih zvrsteh »spoznavna ali pa etična funkcija tako močna, da postane temeljna; na mesto literarno-umetniške strukture stopi zgolj teoretično-miselna ali pa praktično-etična naravnost k bralcu. Posledica tega je tudi močan upad estetske razsežnosti /.../« (Kos 1995: 166–167), vendar se s tezo o upadu estetske funkcije ne moremo strinjati. Novejše raziskave dokazujejo namreč nasprotno. Esaj je refleksivni tekst, ki vključuje določene jezikovno-estetske značilnosti (Jander 2008: 29). Za poetizacijo eseja

⁶ Po Lukácsu je »literatura predvsem objektivno predstavljanje družbene stvarnosti v njenem zgodovinskem razvoju, gibanju in procesih« (Kos 1995: 32).

⁷ Od leta 2024 je Društvo slovenskih pisateljev vključeno v mednarodni projekt *Essays beyond borders. Essayistic writing between individual voice and civic engagement / Eseji preko meja. Esejistično pisanje med individualnim glasom in civilnodružbenim udejstvovanjem*. Tudi ta projekt spodbuja esejistično misel, in sicer v okviru esejističnih delavnic, ki jih vodi Andrej Blatnik. Aprila 2026 se bo v Pisi v organizaciji *Esejev preko meja* odvila mednarodna znanstvena esejistična konferenca.

je značilna estetska celovitost, v središču katerega je personalizacija refleksije in s tem večplastna interakcija refleksivne in poetične ravni (Jander 2008: 39).

V ospredju takih refleksij so kritični, empatični premisleki, zapisani v čustvenem in izkušnjskem jeziku. Pisec lahko uporabi distanco do upovedovalnega, s tem pa ironizacijo in problematizacijo (Jander 2008: 39). Esej je skozi svoj razvoj »oblikoval svojo delno, fragmentarno, perspektivirano, provizorično in estetsko resnico – prav takšno, ki ustreza Kantovemu opisu *estetske ideje*« (Juvan 2010: 174).

3 *Krošnja z neznanimi sadeži* Helene Koder

Po Ponižu je pravi esej tisti, ki vključuje estetsko, etično in spoznavno funkcijo. Če katera od njih umanjka, potem to ni pravi esej, marveč njemu sorodna polliterarna zvrst (Poniž 1989: 9).

Estetski doživljaj v romantiki postane bistven za umetnost, ustvarjen je z jezikovnimi sredstvi (Kos 1995: 27). Estetsko je težko določljivo, je pa povezano z »doživljanjem lepega in grdega, z brezinteresnim ugajanjem, s kontemplacijo, harmonijo in simetrijo« (Kos 1995: 27). Estetsko nagovarja bralčeve zunanje ali notranje čute. Etična funkcija nagovarja bralca tako, da vzpostavlja vrednostno razmerje, in sicer do sebe, okolja, sveta (Kos 1005: 35). Zadnja, spoznavna, je tista funkcija, ki bralca vodi do novih, morebiti še nepoznanih vedenj in znanj. Vse troje lahko beremo v esejistiki Helene Koder, ki se v svojih besedilih ukvarja s temami poezije, glasbe, likovne umetnosti, materinščine ter minevanja oziroma končnosti posameznikovega bivanja.

Helena Koder (1937) se je na svoji poklicni poti uveljavila kot voditeljica oddaj, scenaristka in režiserka dokumentarnih filmov. Kot scenaristka je sodelovala pri filmu o Edvardu Kocbeku (2001), kot režiserka pa pri filmu o Radojki Vrančič (1997). Leta 2022 je prejela Štigličevo nagrado za življenjsko delo.

Esejistična zbirka *Krošnja z neznanimi sadeži* (2024) je avtoričino prvo knjižno delo. Zanj je prejela Rožančevo nagrado, knjigo so pri Mladinski knjigi konec leta 2024 tudi ponatisnili. Avtorica na izredno samosvoj, eruditičen način obravnava raznolike teme jezika, književnosti, poezije, filmske umetnosti. V enajstih esejih, katerih zgradba se osredotoča na fotografijo, povezano s tematiko obravnavanega eseja, z naslovom, podnaslovi in z liričnimi, osebnoizpovednimi zaključki oziroma dopolnitvami k eseju, se avtorica torej ukvarja z različnimi temami, skozi katere ponuja kritične in sočutne premisleke. Mestoma zavzema kritično distanco do izbrane teme, a tudi ironizacijo in problematizacijo.

V zbirki je enajst esejev, ki so nastajali v zadnjih petnajstih letih, z naslovi *Hvalnica pisanju*, *Hoja z materinščino*, *Krošnja z neznanimi sadeži*, *Horror vacui, a ne*; *Z Nostalgijo o nostalgiji*; *Gospa Bovary, to sem jaz!*, *Brezimna*, *Četrti brat*, *O cestarju, tehnologiji in poeziji*, *Zrcaljenja* in *Za spomin*. Nekateri med njimi z izjemo slednjega so bili objavljeni v revijah Literatura in

Sodobnost, ki z razpisi in natečaji skrbita za razvoj slovenskega eseja v tiskanih in digitalnih medijih.

Hvalnica pisanju je prvi esej Helene Koder. V njem se avtorica ukvarja s pisanjem kot z umetniškim procesom – o tem, kako so njeni zvezki zapisov neurejeni, razpravlja pa tudi o pisanju na prenosnik. Ker imajo današnje generacije več možnosti za uporabo najsodobnejše tehnologije, zapiše sledeče:

Če je v drugi polovici 20. stoletja v svetu naraščalo zaupanje v demokracijo, ki bo človeštvu pomagala užiti dognanja humanizma in razsvetljenstva, v začetku novega tisočletja vse, kar se dogaja v svetovni politiki, kaže na utopičnost teh pričakovanj. In vse, kar se dogaja, je tako močno podprto z razvojem tehnologij, da je pravzaprav rezultat, ironično rečeno, dosežek tehnologij. Vse 'pomladi', vse revolucije z začetka novega stoletja so bile spodbujene, omogočene in zmanipulirane z digitalno tehnologijo, prostaški nagovor se je po zaslugi tehnologije prenesel v javni prostor in bil sprejet tako rekoč z vsemi častmi in kot norma celo v predsedniških palačah. (Koder 2024: 8–9)

Nadalje piše o literaturi, kamor prišteva tudi dnevniške zapise, in sicer Kocbekove *Dnevnike*, *Tovarišijo*, *Listino*. Kocbekova literatura je, podobno kot velja za Bulgakova in Vercorsa, »literatura, ki išče in izpoveduje resnico« (Koder 2024: 10). Nadalje avtorica piše o Rousseaujevih *Izpovedih*, ki veljajo za prvi avtobiografski roman, ob tem pa se ustavi ob zapisu, da avtor menda ni »opisal sebe, kakršen je želel biti, temveč se je opisal takega, kakršen je želel biti v očeh drugih« (Koder 2024: 11). To avtorica komentira na primeru drugih besedil, npr. Lojzeta Kovačiča, Marcela Prousta, omenja še Kundero, Eca, Tomizzio, spregovori pa tudi o sebi oziroma svojem pisanju:

Presenetilo me je tudi, da jaz v tem dnevniškem zapisu nisem čisto jaz, vsaj ne, kakor samo sebe vidim. Še manj sem v tem spisu taka, kot bi si želela biti v očeh bralca. Ta piska (naj bo, v imenu tako imenovane korektnosti in na račun lepote besed) se mi zdi bolj dopadljiva, bolj všečna si želi biti, kot si to želim sama, o stvareh razmišlja bolj plitko, kot jaz to počnem. (Koder 2024: 12)

A obenem piše tudi o najboljši prijateljici Nani, ekonomistiki, ki je občudovala umetnost in uživala življenje. In o svoji mami, kajti zaradi obeh je nastalo njeno pisanje, kot zapiše v svojem eseju. Njen esejistični diskurz je večplasten, saj vanj prepleta osebno izkustvo, komentar, argumente. Prepleta ga z znanjem iz literarne zgodovine in kritičnega opazovanja stvarnosti.

Hoja z materinščino je esej, v katerem avtorica obravnava temo materinščine. Razdeljen je na sedem delov oziroma dnevoj, kot jih poimenuje avtorica. V njih gre za preplet osebne izkušnje ter družbenega odnosa do slovenščine, v katero vse bolj prodira angleščina kot globalni jezik in jezik gospodarja, do katerega je avtorica upravičeno kritična. V njen zapis se vtkejo tudi spomini na mladost, tako uvodoma predstavi izkušnjo udeležbe na tečaju francoščine v Parizu, kjer je najprej morala napisati spis z vprašanjem Ali učenje tujega jezika znanju materinščine koristi ali mu škoduje. Avtorica svoje misli prepleta s sodobnostjo in preteklostjo, tako poudari, da je učenje tujih jezikov vselej dobrodošlo, kajti tako se lahko vživiš v drugega, v njegovo kulturo, obenem

pa s tem plemenitiš svojo materinščino. Avtoričina mati je bila Čehinja in zato piše tudi o izkušnji, kako se je sama tega jezika naučila sproti oziroma spontano. Kako se odraža večjezičnost, predstavi npr. tudi ob opisovanju Zoisove biografije, njegova mati je bila namreč Slovenka in vztrajala v slovenščini, nasploh pa so se v Zoisovi hiši mešali jeziki, na primer italijanščina, nemščina in francoščina. Helena Koder poudarja, da zaradi tega materinščina ne more trpeti, še več, postane lahko velik jezik. Temi literarne večjezičnosti se v svojih monografijah in člankih posveča Silvija Borovnik. V monografiji *Ugledati se v drugem: slovenska književnost v medkulturnem kontekstu* (2022) v poglavju *Florjan Lipuš v slovenščini o slovenščini* zapiše:

Lipuš je namreč svojo prozo že od vsega začetka zapisoval v slovenščini, ki je dokazovala, da to ni samo jezik podeželanov, vaje kmečkih dvorišč in domačih zapéčkov, temveč da gre za razvit jezik, ki je sposoben izraziti tudi najbolj pretanjena človekova čustva, bolečino, ljubezen in erotiko, da zna biti poetičen, obenem pa da se ob nekaterih zgodovinskih in družbenopolitičnih temah tudi satirično priostri. (Borovnik 2022: 96)

Pri omenjeni temi je potrebno upoštevati slovenščino kot prvi jezik in slovenščino kot drugi in tuji jezik, oboje se večkrat prepleta, kar dokazuje tudi esej Helene Koder. O slovenščini kot o drugem in tujem jeziku je pisala Silvija Borovnik v monografijah in člankih. V omenjeni monografiji (2022) npr. v poglavju *Slovenščina kot drugi/tuji jezik v izbranih literarnih delih nekaterih priseljencev in priseljenc v Slovenijo*, v katerem analizira literarna dela Erice Johnson Debeljak, Simone Lečnik, Josipa Ostija, kasneje, v članku z naslovom *Osebnostno in kulturno nomadstvo v izbranih delih sodobnih slovenskih prozaistk* (2023), pa tudi druga literarna dela avtoric, pisateljic izseljenk in pisateljic priseljenc v Sloveniji, npr. Ivanke Hergold, Diane Matković, Adriane Kuči, Lidije Dimkovske. Za »esejistično in avtobiografsko delo« (Borovnik 2023: 109) *Tujka v hiši domačinov* (1999) Erice Johnson Debeljak zapiše:

Nenehno pa se je pripravljena učiti in zato prisluškuje zvokom, besedam in novim pomenom. Z učenjem slovenščine kot tujega jezika pridobiva tudi novo identiteto. Potovanje za besedami je zanjo potovanje, polno odkritij. /.../ Zanimiva je tudi njena misel, da se je iz spoštovanja do domačinov treba naučiti jezika države, v kateri živiš, čeprav bi bilo morda bolj udobno drugače. (Borovnik 2022: 107)

Izpostaviti velja še spoznanje Erice Johnson Debeljak, da dvojezičnost in večjezičnost »povzročata stanje izgubljenosti, dvoma in celo brezjezičnost« (Borovnik 2022: 107).

Helena Koder pa v svojem eseju piše o sodobni dvojezičnosti,⁸ ki je problematična: o starših, ki svoje otroke učijo angleščine, ker jih motivira kapital. Pri tem je ironična:

⁸ Kot je bilo prikazano pri Florjanu Lipušu, ki kot pisatelj z avstrijske Koroške vselej uporablja slovenščino, v nasprotju z njim pa Maja Haderlap piše v nemščini, je o vprašanju

Pa ajdi, učit! En jezik bo za v službo in za v javnost, drugi za doma. Vse to z namenom, da bomo pri poslovanju uporabljali izključno angleščino in se ne bo prav nič izgubilo v prevodu. Tudi za branje je v angleščini vsega dovolj. (Koder 2024: 36)

Zaključni z literaturo Petra Handkeja, čigar mati je bila Slovenka, a je v dvojezičnem okolju, v katerem je živel, prevladal jezik gospodarjev, kot zapiše Helena Koder. Miselne tokove, ki jih niza avtorica v svoj esej, bogatijo interpretativnost, kritičnost, njena pripoved je fragmentarna, dopolnjena s sanjami, a vselej povezana s ključno temo, tj. z materinščino.

Krošnja z neznanimi sadeži je esej, posvečen poeziji Petra Kolška, vendar se ukvarja tudi z drugimi temami, povezanimi z umetnostjo širše. Kritična je do odnosa do umetnosti, s katero ravnamo kot s srebrnino, namesto da bi jo vsakodnevno uporabljali. Trdi, da niso potrebni odbori, zakoni, temveč da je treba poezijo npr. predvsem brati. Navdušena nad Kantovo filozofijo, omeni tesno povezavo knjižice *Dve razpravi*, ki ji jo je podarila Alma Sodnik. Slednja je v tisto knjigo vpisovala tudi zelo dragocene komentarje. Kantovo razpravo avtorica povezuje z doživljanjem umetnosti, z branjem Kolškovih pesmi, ob katerih je občutila lepoto. Avtorica v eseju vrednoti, analizira izbrano poezijo, ki jo je nagovorila.

Horror Vacui, a ne je esej o poeziji Milana Jesiha. Helena Koder razmišlja o minevanju, o umetnosti, o svetu, v katerem živi. Krovna tema njenih premišljevanj so književnost, umetnost in jezik. Pojasni, da se izraz »horror vacui« uporabljata v naravoslovju, v medicinskem pomenu, da v telesu ni praznin in jih ne sme biti. Avtorica pojasnjuje svoje misli in povezuje motive, drobce z ljudmi, je lucidna, poglobljena premišljevalka. Komentira, piše o naših zavedanjih, dejanjih, doživetjih, o minljivosti, o človeški končnosti, kar argumentira, komentira z avtorji iz svetovne književnosti, npr. z Leopardijem, Heinejem, vseskozi tudi z Montaignom.⁹ Avtorica analizira Jesihov slog v pesmih. Piše o Goetheju, ki je, navdušen nad Sikstinsko kapelo, zapisal: »Samo gledal sem in strmel. /.../« (Koder 2024: 74). Ob tej čudoviti lepoti, ki jo je ustvaril človek, pa postavi Hirstovo kravo v formaldehidu, zato poda kritični premislek:

Kako se je zgodil dotik božjega, kaj je spodbudilo človeka k ustvarjanju presežka, kaj ga je naredilo za občudovalca lepote, vse to ostaja skrivnost. (Koder 2024: 74)

dvojezičnosti zelo veliko pisal esejist Vinko Ošlak. Do zavestne rabe nemščine namesto slovenščine na tem območju je izjemno kritičen ne le v svojih esejih, marveč tudi v proznih delih. V romanu *Obletnica mature* (1998) so teme nespoštovanja materinščine, več- in manjvrednosti pripeljane do absurda.

⁹ Za Montaignovo pisavo so značilni menjava teme razmišljanj, digresije, napoved motivov, citati »neidentificirani verzovi in proze« (Madžarevič 2023: 17), utemeljevanje, zabrisane meje med citatom, imitacijo in pastišem, zamolki, iskanje resnice (Madžarevič 2023: 17).

Piše o umetniškem delovanju in se sprašuje o morebitnem vplivu države na umetniško ustvarjanje.¹⁰

Kakšne vloge so v njihovih življenjih odigrali agora in demos, papeži, kralji in cesarji /.../ Tudi Jesih /.../ je izkusil roko oblasti v podobi kakega znanega apartčika, ko je postavil na ogled svoje Grenke sadeže pravice. (Koder 2024: 75)

Vidik, ki ga avtorica izpostavlja, je zelo pomemben, kajti umetnost (kot tudi npr. šolstvo) nikakor ni povsem avtonomna. Izjemno je avtoričino premišljevanje o umetnosti danes, o tem, kako se prilagaja, piše o hiperprodukciji¹¹ (sama je, kot že omenjeno, eseje pisala več kot desetletje). O Jesihovih verzih razpravlja navdušeno, piše tudi o spominjanju in o spominih, kar povezuje s Proustovo izkušnjo. Piše o svojih občutjih ob branju, o tem, da je današnja družba postala preobremenjena z vizualnostjo. Svoje misli povezuje s konkretnim, v fragmentarno zgodbo o književnosti vnaša lastne premisleke in prepleta raznolika spoznanja in znanja z različnih področij.

Z Nostalgijo o nostalgiji je esej, v katerem Helena Koder piše o tem kulturnem filmu ruskega režiserja Andreja Tarkovskega. V eseju lahko beremo poetični uvod:

Nebo je razpeto nad parkom kot tanka opna, sivkastobela in skoraj prozorna: megla je oblebdela tik nad krošnjami dreves. Ko stopam po širokem sprehajališču, imam občutek, da sem v središču velikanske kupole, ki se hkrati z mano pomika proti tivolskem gradu. (Koder 2024: 85)

Razstava fotografij, ki so nastale ob snemanju filma *Nostalgija*, jo vzpodbudi k premisleku. Avtorica opiše vsebino filma, razpravlja o popolnosti v filmski umetnosti (»Besede niso potrebne. Vse je, kot mora biti. Popolnost«; Koder 2024: 89). Svoj miselni tok poveže z občutji, ki ji jih vzbujajo umetniška dela, npr. glasba P. I. Čajkovskega. Analizira film, komentira avtoritarnost režimov, ga kontekstualizira. Piše o procesu nastajanja umetniškega dela, umetnost povezuje z občutenji, videnji, s sluhom. Vprašuje se, kaj je umetnost. Pri tem se sklicuje na Tolstojev razlago: »Po Tolstoju je umetnost način, sredstvo, s pomočjo katerega si ljudje izmenjujejo čustva.« (Koder 2024: 95)

¹⁰ Helena Koder v tem kontekstu omenja Milana Jesiha, saj razpravlja o njegovi poeziji, vendar bi k tej temi lahko pripisali še številne druge avtorje in avtorice, npr. E. Kocbeka, D. Jančarja. V najsodobnejših tekstih pa morebiti opazimo pomik k nezavidljivemu položaju umetnika in umetnice, o katerem sta pisali npr. Gabriela Babnik v svojem spisu *Šele tedaj, ko pišem, res sem* (2017) in Urša Zabukovec *Škoda te je: o kreativcih in njihovih bližnjih* (2017).

¹¹ O hiperprodukciji knjig je pisala Alojzija Zupan Sosič (2010), ki jo postavlja v kontekst literarnega vrednotenja in novih razmer: »Če je za preteklost mogoče trditi, da je na literarno vrednotenje velikokrat vplivala cenzura, je za čas po letu 1990 v Sloveniji potrebno upoštevati nove razmere, kapitalistično usmerjen knjižni trg, estetski relativizem in pluralizem postmoderne dobe ter medijsko konstrukcijo realnost.« (Zupan Sosič 2010: 214)

Avtorica piše o nostalgiji glede na izkušnje drugih, torej glede na Tarkovskega, Tolstoja, spregovori tudi o jugonostalgiji. S kritičnim uvidom razmišlja o pozitivnem mišljenju, ki naj bi osmišljalo novodobnega človeka, napolnjene s kapitalističnim mišljenjem, da lahko vsakdo uspe, le potruditi se mora, o čemer poglobljeno piše Renata Salecl v svojih esejističnih zbirkah, npr. v *Izbiri* (2010), *(Per)verzijah ljubezni in sovraštva* (2011), *Teku na mestu* (2017). Nasproti vselej dobri volji, ki naj bi jo kazali v družbi brezosebnih odnosov, avtorica izpostavi še, da človek ne zmore biti vedno srečen. Kategorija sreče je v današnjem času torej zlorabljena in simplificirana. Svojo trditev znova konkretizira s primerom iz književnosti:

Kakšni bi bili junaki Antona Pavloviča Čehova, ti inteligentni, dobrasrčni, radovedni, ponosni, skromni, občutljivi ljudje /.../, če bi jih odrešili trpljenja? Če bi jim odvzeli hrepenenje? (Koder 2024: 99)

Gospa Bovary, to sem jaz! je šesti esej Helene Koder. Sprva avtorica razpravlja o tem, da je ta citat obrabljen, nadalje pa se ukvarja z recepcijo literarnega dela oziroma z bralcem. Koder zapiše, da je Bovary vse, česar Flaubert ni maral, nadalje pa piše o tem, kako je »zapleteno razmerje med avtorjem in njegovim delom« (Koder 2024: 105), spomni se na polemike ob Nobelovi nagradi Petru Handkeju. Po prepričanju Helene Koder si Nobelovo nagrado za književnost zasluži tista literatura, ki je dobra. Zanj je literatura Petra Handkeja zagotovo takšna in kot avtor ni »samo neki pisatelj« (Koder 2024: 107). Piše o njegovi knjigi *Žalost onkraj sanj* oziroma o prvem srečanju z njim, z dramatizacijo tega romana.

Piše o tematiki romana *Angel pozabe* Maje Haderlap, ob njem pa primerjalno razmišlja tudi o drami *Še vedno vihar* Petra Handkeja. Nato se poglobljeno ukvarja z odnosom med avtorjem in njegovim besedilom.

Pisatelj, če je umetnik – in ni dobro, če ta dva pojma enačimo – piše iz nuje. Drugače ne zna. Brez tega ne more živeti. Nekaj takega pripoveduje Rilke mlajšemu pesniškemu kolegu, ki se je znašel pred vprašanjem pesniti ali ne. Če torej pisatelj piše po notranjem ukazu, kako bi moglo biti to, kar zapiše, nekaj drugega kot on sam. Ne on sam kot lik iz svoje literature, temveč on sam, ki stoji za vsako besedo napisanega. (Koder 2024: 119–120)

Sprašuje se o vlogi pisatelja danes, o tem, ali ta sploh še obstaja. Premišljuje, ali je v Handkejevi literaturi najti kaj takega, kar bi bilo v nasprotju z načeli človečnosti, a tega ni nikjer našla. Zanj je, nasprotno, Handke kot avtor velik pacifist. Eno od ključnih vprašanj, ki si jih ob razpravi o Handkeju zastavi, je naslednje:

/.../ kaj bo z nami, če si pisatelji ne bodo več upali in, bog ne daj, ne bodo smeli povedati, kaj zaznavajo? (Koder 2024: 124)

Zanjo je bistvena tudi empatija, sočutje, ki je v današnjem času morebiti sploh ni več. O temi popolne odsotnosti sočutja piše Katja Gorečan v svojem hibridnem romanu *Materinska knjižica* (2022), v kateri literarna oseba zaradi spontanega splava močno trpi, tudi zato, ker ji nihče ne prisluhne, zato njenega glasu ni. Namesto nje namreč spregovori nerojeni mrtvi otrok.

Nadalje Helena Koder piše o pomenu argumentacije. Bistveno namreč je, da avtorji zavzemajo svoje stališče in ga argumentirajo.

Njeno esejistično misel dopolnjujejo spomini na sorodnike z avstrijske Koroške, ti spomini so topli in prežeti z lirizmi, z globljimi uvidi v preteklost:

Tam, na Koroškem, je bil najboljši kruh, kiselkast od droži in sladek od rži, tam so bile najbolj dišeče domače salame, ki jih je znal tatek narezati tako na tanko, da so se rezine v ustih raztopile in jih napolnile z okusom. Pozneje, ko se je že smelo v Avstrijo, smo se z obiskov zmeraj vračali s hlebcom kruha in s salamo. (Koder 2024: 110)

Brezimna je esej o minljivosti oziroma končnosti posameznikovega bivanja. Avtorica v svojih esejih nagovarja bralce, v *Brezimni* še bolj neposredno. Čas pisanja eseja je januar 2021, med epidemijo koronavirusne bolezni. Ne mara, da zdravniki, politiki in drugi ob smrti govorijo o številkah, ne pa o osebah. Piše o smrtnosti, s katero se je veliko ukvarjala Manca Košir in jo skušala detabuizirati.¹² Spominja se očeta, globoko vernega človeka, piše, da upa, da mu je bilo z vero lažje oditi. Spoznanja, življenjske izkušnje avtorica povezuje z Montaignovimi mislimi. Premišljuje o smrti, ki se zgodi blizu, in o smrti, ki se zgodi daleč. Smrt je brezimna, razmišlja o smrti, ko je bila otrok. Premišljuje o smrtih, o grobovih dragih ljudi, o padlih v vojni. Piše o brezimni smrti, o odnosu do starejših v slovenskih družbi.¹³ Nasploh je treba poudariti, da je v slovenski družbi vseprisoten starizem in da je tema staranja tabuizirana. Avtorica piše o tem, da je vsaka smrt individualizirana. O mrtvih piše čuteče, sočutno, spoštljivo. V svojem razpravljalnem esejju piše o kritiki današnje družbe, ki je nekritična, ki je navidezno svobodna in ki misli, da lahko vselej izrazi svoje neargumentirano mnenje. Današnja družba je polna pol- in neresnic, kar je problematično. Pri svojih premišljevanjih se vrača k Montaignu in zapiše, da je svojega bralca nenehno spraševal o sebi. Takšna avtorica je tudi Helena Koder.

¹² Manca Košir je avtorica številnih esejev. Pomembno je omeniti pisma *Moški: ženska* (2000), ki so nastala med njenim dopisovanjem z Dušanom Jovanovićem. Ta pisma so, kot zapiše Silvija Borovnik, »literarno esejistična« (Borovnik 2003: 289). Eseji tematizirajo raznolike teme, so berljivi, v njih politično in zasebno odseva čas 90. let (Borovnik 2003: 289). Borovnik zapiše še, da so pisma »dobrodošel žanr, ki mu zaradi sodobnih komunikacijskih možnosti grozi izumrtje« (Borovnik 2003: 289–290). V drugačnih oblikah nastajajo pisma tudi danes, npr. med ukrajinskimi ženskami, ki pišejo o svoji vojni izkušnji, o čemer lahko beremo v knjigi *Ženske in vojna, Pisma iz Ukrajine sodobnemu svetu* (2024). Pisma pa so predmet znanstvenih raziskovanj v okviru projekta Elektronska zbirka Pisma Raziskovalnega centra za humanistiko Univerze v Novi Gorici, njegova glavna urednica je Katja Mihurko.

¹³ O staranju je pisala Simone de Beauvoir (2018, prev. T. Gerdina) v delu *Starost*.

V *Četrtem bratu* piše o Dostojevskem, o Borutu Kraševcu kot prevajalcu in pisatelju ter o prepletu prevajanja in lastnega literarnega ustvarjanja. Konkretizacijo misli argumentira s svobodo in ljubeznijo do bližnjega kot temelju pravične družbe. Piše o bratih Karamazovih, jih analizira, kontekstualizira in aktualizira: piše namreč tudi o tem, kakšen roman bi Dostojevski napisal danes:

Ruski vladar je na oblasti kot predsednik ali premier od leta tisoč devetsto devetindvetdeset in Rusija je pravzaprav ves ta čas v vojni: od druge čečenske do Gruzije, Krima in zdaj celotne Ukrajine. (Koder 2024: 181)

Razmišljanje o Dostojevskem argumentira s strokovno literaturo, in sicer upošteva Mihaila Bahtina ter Ljudmilo Saraskino, rusko literarno zgodovinarico in avtorico biografske študije o Dostojevskem.

Helena Koder veliko bere, rada bere Dostojevskega.

/.../ ime Dostojevski povzroči v moji glavi kaos, tolikšen kaos, da skoraj zaboli. (Koder 2024: 150)

Kaj me je pri Karamazovih najbolj pretreslo, ganilo? /.../ Kje mi je bilo žal brati naprej, saj sem želela v sebi zadržati tisti občutek, ko je mojstrski opis priklical živo podobo? (Koder 2024: 155)

Kot že na več mestih, avtorica svoj miselni tok prekine z refleksijo o lepoti (besedne) umetnine, ki je tako genialna, da pretrese, gane. Razmišlja o četrtem bratu in ga sopostavlja v današnji kontekst. Spomni se na današnjo vojno, ki jo je povzročila Rusija, spomni se na Dostojevskega, na njegove literarne osebe, pomisli na pesem Jure Soyferja, ki je umrl v koncentracijskem taborišču in ki je zapisal Pesem preprostega človeka. Uglasbil jo je njen mož Urban Koder, torej s svojimi premišljevanji povezuje tudi svoje čutenje, zaznavanje, premisleke s spomini na pokojnega moža.

V *O cestarju, tehnologiji in poeziji* se Helena Koder ukvarja z najsodobnejšo temo, tj. z umetno inteligenco, do katere je kritična. Meni, da povzroča »fašizacijo globalne družbe« (Koder 2024: 184). Začne o cestarju Francuhu in tako piše o ljudeh z roba družbe. Išče ljudi, ki bi ji lahko povedali kaj več o ženski, o črni babi, ki naj bi se v 80. pojavlja tudi v Hudi luknji.

Primerja povezanost Ludvika XIV. s Putinom in z vojnami: dvainštirideset let, več kot polovico vladanja, je bila Francija v vojni, Putin v več kot tridesetletni vladavini vstopa v številne vojne.

Kritična je do umetne inteligence, ki že spreminja različna področja človekovega delovanja:

Ampak dotlej moramo preživeti. In bilo bi dobro, če bi pri tem uporabljali poleg umetne tudi *naravno inteligenco*. Razum. (Koder 2024: 183)

V *Zrcaljenjih* piše o esejistični zbirki Uroša Zupana *Znamenja v kroženju* (2022). Rada bere njegove eseje, »ker so tako zelo osebni« (Koder 2024: 194). Prične s spomini na obisk pri prijateljih v Parizu. Zupan pa v svojih esejih piše

o petnajstih pesnikih, vključno s samim sabo. Avtorica dodaja svoje podobe izbranih pesnikov ter dopisuje Zupanova premišljevanja. Ob teh esejih avtorica predstavlja svoja lastna videnja, doživljanja ter bralsko izkušnjo:

In če se je zgodilo – tudi če ni bilo v istem času – se Zupanov in moj pogled prekrijeta ne samo v isti podobi, ampak tudi v istem prostoru. Tako živijo pesmi. Včasih tudi eseji. (Koder 2024: 221)¹⁴

Heleni Koder se zdi nenavadno, da Zupan ne omenja pesnic. Kritična je do tega, da pesniki in pesnice ne berejo drugih avtorjev, avtoric:

So ljudje, ki preprosto morajo napisati pesem. In so ljudje, ki morajo kdaj prebrati pesem. Prvih je manj kot drugih /.../. Včasih imam občutek, da bodo nazadnje ostali samo pesniki, ki bodo sebi brali svoje pesmi. Niti ne drugih. (Koder 2024: 204)

Pesnike po izboru U. Zupana Helena Koder predstavi, jih poveže z lastno izkušnjo in tudi z glasbo. Piše in premišljuje o življenju in delu E. Kocbeka, o njem je prebrala vse, o njem je napisala scenarij. Njena mama je prinesla domov knjigo *Strah in pogum*, »ponosna, ker ji jo je uspelo kupiti na skrivaj, saj je bila takrat že prepovedana« (Koder 2024: 206). Avtorica dopisuje eseje Uroša Zupana, jih nadgrajuje s svojimi opažanji in literarnimi vrednotenji.

V zadnjem eseju z naslovom *Za spomin* se spomni Polonce Kovač, s katero sta bili v času njunega študija neločljivi. Po moževi smrti ji Polonca pošlje pesniško zbirko *Ključ* Wisławe Szymborske. Avtoričine verze povezuje s spomini in z doživetji s pokojnim možem. Omenja tudi knjigo *Radost pisanja*. Piše o tem, da je C. Miłosz označil poezijo Szymborske za »eksistencialno meditacijo«, videl jo je na meji med pesmijo in esejem.

Pesnica o srečni ljubezni pripoveduje, jo komentira, se nad njo zgraža, ji zavida in vse to na tak način, kot da bi to ljubezen doživljali od znotraj /.../ (Koder 2024: 238)

In še, da je vsaka pesem W. Szymborske esej (Koder 2024: 238). Pesnico avtorica povezuje s Proustom:

In v tistem trenutku me prešine, da mi Proust podarja nekakšen ključ do Szymborske, do njenega pogleda. (Koder 2024: 239)

V eseju Koder piše o minevanju, o slovesu, o žalovanju. Ob smrti moža in krivdi se spomni na Montaigna, ki nikoli ni prebolel smrti svojega prijatelja: »Eseje je pisal z mislijo na prijatelja, pisal jih je za spomin.« (Koder 2024: 247) Zavedanje končnosti oziroma minljivosti je pomembna tema tega eseja, ki pa jo v esejistiki sodobnih slovenskih avtoric v veliki meri zasledimo pri Manci Košir.

¹⁴ O pomenu branja lahko beremo tudi v *Esejih* M. Montaigna. V Tretji knjigi v poglavju *O treh družabnostih* zapiše: »Še posebej mi z najrazličnejšimi temami misel vzpodbuja branje, pri čemer se izkaže moč moje presoje, ne spomin.« (Montaigne 2023: 41)

Zadnji esej Helene Koder je najbolj oseben. Posebej ganljiv je zapis o obžalovanju zaradi prepira z možem, ki je kmalu zatem umrl. Opisuje občutek varnosti ob možu, ki ga je močno zaznala med potresom ob ogledu predstave v Drami:

Ob tistem potresu pa sem fizično občutila, da se lahko nate zanesem. Da me ne boš, kar koli pride med naju, nikoli izdal. In tako je ostalo. Ta občutek, da me varuješ. Da si na moji strani. A sem ga jaz dajala tebi? (Koder 2024: 250)

Od zelo osebnih občutenj pa se Helena Koder vrača k umetnosti, npr. likovni, ter k občudovanju umetnosti. Analizira, kako so slike vplivale na pisatelje, npr. na Prousta.

Vermeerju je torej namenil pomembno mesto v *Iskanju izgubljenega časa*. To, da Swann v času, ko se zaljublja v Odette, se pravi v prvem delu *Iskanja*, piše študijo o Vermeerju, daje njegovemu liku dodatno prefinjenost, ga zaznamuje kot poznavalca in uživalca umetnosti. (Koder 2024: 258)

Podobno je poseben vpliv likovne umetnosti na literarno mogoče brati v romanu *Umetnina* Emila Zolaja. Tako se torej avtorica v eseju poleg besedne umetnosti, gledališča, filma osredotoči tudi na likovno umetnost:

Kadar grem na razstavo, me vedno malo stisne, ker vtisov ne zmorem vsrkati za vedno, jih ne pozabiti. Slik je vedno preveč, da bi si jih lahko zares in za zmeraj zapomnila. Saj vem, da to ni potrebno, a vseeno se mi zdi moj spomin, če si ga predstavljam kot prostor, pretesen. (Koder 2024: 259)

S sorodnimi temami, kot jih obravnava Helena Koder, se v najsodobnejši slovenski esejistiki ukvarja tudi Anja Zag Golob, in sicer v knjigi *Poskus vsakdanjosti: prosti spisi* (2024). Poudariti je treba, da so o temah književnosti, književnega prevajanja, poezije, jezika pisale avtorice že pred omenjenima, npr. Silvija Borovnik, Ifigenija Simonović, Meta Kušar, ter da so besedila Anje Zag Golob spisi, refleksije z esejskimi prvinami. Avtoričinih enajst spisov v omenjeni knjigi torej tematizira temo umetnosti, poezije, glasbe, najsodobnejše stvarnosti in družbe, ki posamezniku nalaga vse več obveznosti, zaradi katerih nemalokrat nima časa za premislek in refleksijo. Anja Zag Golob pa v majhnih, navidezno nepomembnih rečeh zmore uvideti drugačno bistvo. V svojih osebnoizpovednih zapisih deskriptivno piše o tistem, kar je nanjo napravilo velik vtis. Z eseji Helene Koder jo družijo premišljevanje o literaturi, o poeziji in jeziku, minevanju, končnosti in glasbi.

Jezik, slovenščino, avtorica sopolstavlja v današnji kapitalistični svet: če so nekdaj generacije slovenščino videle kot prihodnost, lastno individualno in kolektivno, je danes drugače: generacije so svetovljansko naravnane in slovenščina je zgolj jezik, ki ga poznajo. Nekoliko grenko je njeno spoznanje, da je »vse v zvezi z jezikom odvisno od nas samih« (Koder 2024: 36). O umetnosti ter prepletenosti jezika piše tudi Anja Zag Golob (1976). Kritična je do tega, da marsikdo poezijo vidi kot nekaj nepotrebne:

Ljudje, ki štejejo denar in tudi sebe gledajo izključno kot produkt, nimajo ne časa ne sposobnosti, da bi razumeli metafore. Česar ne razumejo, tega se bojijo, ker jim je tuje, kar pa je tuje, je neobvladljivo. (Koder 2024: 21–22)

S sodobno družbo se v poglobljenih znanstvenih esejih ukvarja Manca G. Renko v esejistični zbirki *Živalsko mesto: eseji o popularni kulturi, zgodovini in čustvih* (2024). Nekatere teme so sorodne premišljevanjem Helene Koder, npr. o pisanju, literarnem ustvarjanju, branju, likovni umetnosti, a avtorica Grgić Renko o njih piše z znanstvenim diskurzom, v katerem gre za preplet študije spolov, zgodovine, umetnostne zgodovine. Tudi zgradba njenih esejev je bližje znanstvenemu esejju, saj vanj vpleta izkušnje, teoretske naslonitve ključnih avtorjev in avtoric izbrane teme, obenem pa na začetku vsakega eseja pripiše krajši povzetek zapisanega. Njena premišljevanja temeljijo na podobah, na prepričanjih, ki so popačena, odtujena, kajti ljudje le »oponašamo« privzgojene podobe. Avtorica v svojih esejih prepričljivo, tehtno ter z izbrano literaturo pokaže, da sodobni človek živi v številnih zmotah v odnosu do živali, do genijev. V njenih esejih gre za odličen preplet kritike preteklosti in sedanjosti, naučenega, navajenosti, poenostavljanj, kar prikaže na primerih iz likovne umetnosti, odnosa do žensk. V esejju *Mnogo dela za nič* piše o nadomestnem materinstvu, o popolnih uprizarjanjih materinjenja, gospodinjenja po spletu, v odličnem esejju avtorica piše tudi o ženskah, ki se zavežejo bogatim moškim, da bi lahko bile umetnice. Analizira mistifikacijo ženskega telesa, materinstva in koncept ljubezni. V svojem esejističnem delu Manca G. Renko presega okvire tradicionalnosti, razpravlja o izkoriščanjih v prehranski industriji ter družinskih praznikih s polno mizo, obredih. Bistveno za Manco G. Renko je »razumevanje struktur, ki v družbi povzročajo neenakost« (G. Renko 2024: 97).

4 Zaključek

Helena Koder je avtorica enajstih esejev, zbranih v esejistični knjigi *Krošnja z neznanimi sadeži* (2024), za katero je prejela Rožančevo nagrado. Njeni eseji se ukvarjajo z raznolikimi temami, ki jih avtorica spretno in suvereno prepleta s premisleki o sodobni družbi, do katere je kritična. Njena premišljevanja o književnosti, o poeziji, o slovenskem jeziku, kulturi nasploh s strokovnimi argumenti in z lastno izkušnjo dopisujejo že znano in uveljavljeno. Njena esejistična misel je jasna, razpravljalna in interpretativna, izbranim temam se njen esejistični diskurz posveča z različnih perspektiv, pri čemer so njena lastna opažanja in refleksije ključne.

Esejistika Helene Koder je poudarjena s subjektivnostjo in bogatim slogom. Določuje jo estetska celovitost, spoznavna prepričljivost in etična odgovornost.

Njeni eseji so prežeti z realističnimi opisi, a tudi s sanjami, zaznavanji, čutenji. Njene zastranitve, ko se od teme navidezno oddalji, so ključne za predstavitev problema oziroma izhodišča. Argumenti, ki jih izpostavlja, pričajo o avtoričini razgledanosti in možnosti pogleda onkraj.

VIRI IN LITERATURA

Gabriela BABNIK: Šele tedaj, ko pišem, zares sem. *AirBeletrina*, 4. 1. 2027: <https://airbeletrina.si/sele-tedaj-ko-pisem-zares-sem/> (14. 4. 2025).

Varja BALŽALORSKY ANTIČ, 2010: O singularnosti tistega »neumnega podviga«. *Primerjalna književnost* 33/1, 101–119.

Katja BERGLES, 2011: Pregled slovenske esejistike na temo literarne ustvarjalnosti. *Slavia Centralis* 4/2, 103–117.

Katja BERGLES, 2012: *Slovenska esejistika med letoma 1995 in 2010: problemski krogi, postopki notranjega sloga in njihova funkcionalna zveza: doktorska disertacija*. Maribor: Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru.

BROSS, 2024: *Жінки та війна. Листи з України до вільного світу/упорядкувала Опрелі Брос*. Boston: Academic Studies Press.

Silvija BOROVIK, 1993: *Slovenija, moja Afrika: eseji in zapisi*. Ravne na Koroškem: ČZP Voranc.

Silvija BOROVIK, 1995a: Sodobna slovenska esejistka: Alenka Puhar. *Odsevanja* 25, 19–32.

Silvija BOROVIK, 1995b: Sodobna slovenska esejistka: Alenka PUHAR. *Pišejo ženske drugače?: o Slovenkah kot pisateljicah in literarnih likih*. Ljubljana: Mihelač. 212–222.

Silvija BOROVIK, 2003: Romani sodobnih slovenskih pisateljic. *Slavistična revija* 51/3, 285–299.

Silvija BOROVIK, 2022: *Ugledati se v drugem: slovenska književnost v medkulturnem kontekstu*. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba.

Silvija BOROVIK, 2023: Osebno in kulturno nomadstvo v izbranih delih sodobnih slovenskih prozaistk. *Slavia Centralis* 16/2, 259–278.

Jožica ČEH STEGER, 2015: *Ekokritika in literarne upodobitve narave*. Maribor: Založba Litera.

Jožica ČEH STEGER, 2024: Roman o podnebnih spremembah med znanstveno fantastiko in realnimi izkušnjami. *Jezik in slovstvo* 69/1–2, 151–163.

Katja GOREČAN, 2023: *Materinska knjižica*. Ljubljana: LUD Literatura.

Simon JANDER, 2008: *Die Poetisierung des Essays*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.

Marko JUVAN, 2010: Esej in interdiskurzivnost: vednost med singularnostjo in sensus communis. *Primerjalna književnost* 33/1, 167–182.

Helena KODER, 2024: *Krošnja z neznanimi sadeži*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Janko KOS, 1995: *Očrt literarne teorije*. Ljubljana: DZS.

- Branko MADŽAREVIČ, 2023: Uvodna beseda. M. Montaigne, 2023: *Eseji I–III*. Ljubljana: Beletrina.
- Jolka MILIČ, 2018: *O prevajanju in poeziji in še o marsičem (kramljanja)*. Trst: ZTT-EST.
- Michel de MONTAIGNE, 2023: *Eseji I–III*. Ljubljana: Beletrina. Prev. B. Madžarevič.
- Vinko OŠLAK, 1998: *Obletnica mature*. Ravne na Koroškem: Voranc.
- Katja PERAT, 2018: *Naredite Ameriko spet obvladljivo*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Manca G. RENKO, 2024: *Živalsko mesto: eseji o popularni kulturi, zgodovini in čustvih*. Ljubljana: No! Press.
- Miran ŠTUHEC, 2002: *Slovenska esejistika v drugi polovici dvajsetega stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Miran ŠTUHEC, 2013: *Žive besede in prodorne misli. Antologija slovenske esejistike v prvi polovici 20. stoletja*. Ljubljana: Študentska založba.
- Tractatus. Essaypreis Philosophicum Lech*. <https://www.philosophicum.com/tractatus/der-tractatus> (11. 2. 2025).
- Janja VOLLMAIER LUBEJ, 2023: Značilnost eseja nekaterih sodobnih slovenskih esejistk. *Slavia Centralis* 16/2, 279–295.
- Anja ZAG GOLOB, 2024: *Poskus vsakdanjosti: prosti spisi*. Maribor: Samozaložba.
- Peter ZIMA, 2012: *Essay/Essayismus. Zum theoretischen Potenzial des Essays: Von Montaigne bis zur Postmoderne*. Königshausen & Neumann.
- Alojzija ZUPAN SOSIČ, 2010: Literarnost, ponovno. *Primerjalna književnost* 33/3, 199–220.
- Urša ZABUKOVEC: Škoda te je: o kreativcih in njihovih bližnjih. *AirBeletrina*, 20. 2. 2017: <https://airbeletrina.si/skoda-te-je-o-kreativcih-in-njihovih-bliznjih/> (14. 4. 2025).

THE ESSAYISTIC WORK OF HELENA KODER

Helena Koder is the author of eleven essays, gathered in the book of essays *Krošnja z neznanimi sadeži* (*Tree Crown Bearing Unknown Fruit*, 2024), for which she was awarded the Rožanc Award. Her essays deal with a variety of themes, which she skillfully and sovereignly interweaves with reflections on contemporary society, of which she is critical. Her reflections on literature, poetry, the Slovenian language, and culture in general, all furnished with expert arguments and her own experience, correspond to that which is already known and established. Koder's essayistic thought is clear and interpretative. Also, her essayistic discourse deals with selected topics from different perspectives with special emphasis on her own observations and reflections. Helena Koder's essays are marked by subjectivity and a rich style. They are defined by aesthetic integrity, cognitive persuasiveness and ethical responsibility. Her essays are imbued with realistic descriptions, but nevertheless also with dreams, perceptions and feelings. Her reticence to seemingly distance herself from the subject is crucial to the presentation of the problem from the very start. The arguments she puts forward testify to her insight and her ability to see beyond the obvious.